

Anna Głąb

ROSJANIE – MIĘDZY NARODOWOŚCIĄ A TOŻSAMOŚCIĄ

Wprowadzenie

Kwestia wielonarodowości jest istotną okolicznością, wpływającą na strukturę podmiotów Federacji Rosyjskiej oraz relacje między centrami władzy, regionami, narodami czy poszczególnymi jednostkami. W literaturze często spotyka się informację, że terytorium Federacji Rosyjskiej zamieszkuje ponad 100 narodów i narodowości. Istotne jest określenie tych dwóch terminów i uzasadnienie użycia, podczas gdy „posługujący się tymi pojęciami często nie różnią ich znaczeń ponieważ używają tych pojęć zamiennie”¹. Zdaniem Edwarda Shilsa „narody są społeczną strukturą złożoną z jednostek, które są wzajemnie świadome tego, że są członkami tego narodu”, natomiast „narodowość jest stanem zbiorowej samoświadomości”². To narodowość tworzy naród, ale jednocześnie nim nie jest, gdyż jej świadomość ma wymiar indywidualny. Naród, poza odniesieniem do zbiorowości, posiada swoją strukturę, która przesądza o jego funkcjonowaniu³. Z przytoczonych definicji wynika również, że jednostka nie otrzymuje od innych potwierdzenia swojej narodowości (choć jako wyraz pewnego stanu prawnego może ona, ale nie musi, znajdować swoje urzeczywistnienie w obywatelstwie), podczas gdy w narodzie funkcjonuje element wzajemności. Ogólnie więc pojęcia „narodu” używa się na określenie wspólnoty, natomiast „narodowość” jest cechą. Z kolei pod pojęciem nacji można rozumieć i naród i narodowość⁴, wobec czego będzie on używany, by uniknąć zbyt wielu powtórzeń. Będzie również traktowany jako stała część wyrażenia

¹ J. Polakowska-Kujawa, *Naród i typy identyfikacji narodowej a nacjonalizm*, w: *Socjologia ogólna*, red. J. Polakowska-Kujawa, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1999, s. 139. Takie podejście potwierdza również znaczenie przypisane terminom „naród” i „narodowość”, jakie można spotkać w *Słowniku języka polskiego* PWN. Naród stanowi „ogół mieszkańców pewnego terytorium mówiących jednym językiem, związanych wspólną przeszłością oraz kulturą, mających wspólne interesy polityczne i gospodarcze”, natomiast narodowość w pierwszym znaczeniu oznacza „przynależność do danego narodu; też: poczucie tej przynależności”, w drugim zaś jest równoznaczne z pojęciem „narodu”. Zob.: *Słownik języka polskiego. A-Ó*, red. L. Drabik, E. Sobol, PWN, Warszawa 2007, s. 425–426.

² E. Shils, *Naród, narodowość, nacjonalizm a społeczeństwo obywatelskie*, „Sprawy Narodowościowe” 1996, t. V, z. 1 (8), s. 10.

³ Szerzej zob.: *ibidem*, s. 9–10.

⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 2, red. S. Dubisz, PWN, Warszawa 2003, s. 767.

„nacja tytularna” na określenie nazw tych narodów, od których wzięły swoje nazwy podmioty o charakterze narodowym.

Kolejnym ważnym elementem wymagającym scharakteryzowania jest użycie nazw „Rosjanin” (ros. русский) oraz „Rosjanie” (ros. россиянин), „rosyjski” (ros. русский) oraz „rosyjski” (ros. российский) wraz z wszelkimi formami odmiennymi. Język polski na określenie dwóch odmiennych pojęć posiada jeden leksem, którego znaczenie albo wymaga doprecyzowania, albo powinno wyraźnie wynikać z kontekstu. Wątpliwości nie ma jedynie w odniesieniu do języka i kultury, którym zawsze przysługuje określenie rosyjski/-a (ros. русский). Różnica między określeniami odnosi się do przynależności etnicznej – rosyjski (ros. русский) lub przynależności obywatelskiej – rosyjski (ros. российский). Najlepiej to rozróżnienie oddaje przykład: „angielski” na określenie cechy etnicznej oraz „brytyjski” na określenie cechy obywatelskiej⁵.

W niniejszej pracy określenia: „rosyjski”, „Rosjanin”, „Rosjanka”, „Rosjanie” będą używane w kontekście etnicznej przynależności (ros. русский, pl. russkij; ros. русские, pl. russkije). Jeśli zostaną one wykorzystane jako pojęcie odnoszące się do obywatelstwa zostanie to wsparte dodatkową uwagą w nawiasie (ros. российский, pl. rossijskij; ros. россиянин, pl. rossijanin). Dla określenia przynależności obywatelskiej będą jednak w pierwszej kolejności wykorzystywane terminy „obywatele Rosji” i „społeczeństwo rosyjskie”. Jeśli będzie tego wymagać jednoznaczność tekstu, określenia pomocnicze – „russkij”, „rossijskij” będą każdorazowo przytaczane.

1. Wieloetniczność, wielojęzyczność oraz wielowyznaniowość w Rosji

Niejednokrotnie zaznacza się w literaturze, że Rosja wybrała obecną formę ustroju ze względu na zróżnicowanie narodowościowe. Dane statystyczne spisów ludności potwierdzają, że Rosję zamieszkuje ponad 100 narodów, chociaż około 80% ludności stanowią sami Rosjanie. Strukturę narodowościową najlepiej prezentują wyniki spisów ludności. W poniższych tabelach zostały zaprezentowane dane dotyczące narodów i narodowości najliczniejszych (powyżej 100 tys.) oraz najważniejszych (nacje tytularne republik⁶ i jednostek autonomicznych) ze spisów przeprowadzonych w latach 1989, 2002 i 2010. Według danych spisu z 1989 r. terytorium

⁵ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Politeja, Warszawa 1999, s. 97.

⁶ W przypadku Republiki Dagestan, która jest wielonarodowym podmiotem i nie posiada jednej nacji tytularnej, liczbę 100 tys. osób przekroczyły narody: Awarowie, Dargijczycy, Lezgini, Kumycy, Lakowie oraz

RFSRR zamieszkiwało 37 narodów, które liczyły ponad 100 tys. osób, według spisu z 2002 r. – 39, z 2010 – 41.

Tabela 1. Struktura narodowościowa RFSRR wg spisu powszechnego z 1989 r. oraz Federacji Rosyjskiej według spisu powszechnego z 2002 r. i 2010 r.

Lp.	Spis ludności	1989	2002	2010
	Ogółem	147 021 869	145 166 731	142 856 536
1	Rosjanie	119 865 946	115 889 107	111 016 896
2	Tatarzy	5 522 096	5 554 601	5 310 649
3	Ukraińcy	4 362 872	2 942 961	1 927 988
4	Czuwasze	1 773 645	1 637 094	1 435 872
5	Baszkirzy	1 345 273	1 673 389	1 584 554
6	Białorusini	1 206 222	807 970	521 443
7	Mordwini	1 072 939	843 350	744 237
8	Czeczeni	898 999	1 360 253	1 431 360
9	Niemcy	842 295	597 212	394 138
10	Udmurci	714 833	636 906	552 299
11	Maryjczycy	643 698	604 298	547 605
12	Kazachowie	635 865	653 962	647 732
13	Awarowie	544 016	814 473	912 090
14	Żydzi	536 848	229 938	156 801
15	Ormianie	532 390	1 130 491	1 182 388
16	Buriaci	417 425	445 175	461 389
17	Osetyjczycy	402 275	514 875	528 515
18	Kabardyjczycy	386 055	519 958	516 826
19	Jakuci	380 242	443 852	478 085
20	Dargijczycy	353 348	510 156	589 386
21	Komi	336 309	293 406	228 235
22	Azerowie	335 889	621 840	603 070
23	Kumycy	277 163	422 409	503 060
24	Lezgini	257 270	411 535	473 722
25	Ingusze	215 068	413 016	444 833
26	Tuwińczycy	206 160	243 442	263 934
27	Moldawianie	172 671	172 330	156 400
28	Kalmucy	165 821	173 996	183 372
29	Cyganie	152 939	182 766	204 958

Tabasaranie. Nogajowie, mimo że spokrewnieni z Kumykami (należą do grupy narodów tureckich) i znaczna ich część zamieszkuje tereny Dagestanu, nie są uznawani za rdzenny naród tej republiki.

Lp.	Spis ludności	1989	2002	2010
30	Karaczajowie	150 332	192 182	218 403
31	Komi-Permiacy	147 269	125 235	94 456
32	Gruzini	130 688	197 934	157 803
33	Uzbecy	126 899	122 916	289 862
34	Karelowie	124 921	93 344	60 815
35	Adygejczycy	122 908	128 528	124 835
36	Koreańczycy	107 051	148 556	153 156
37	Lakowie	106 245	156 545	178 630
38	Polacy	94 594	73 001	47 125
39	Tabasaranie	93 587	131 785	146 360
40	Chakasi	78 500	75 622	72 959
41	Bałkarzy	78 341	108 426	112 924
42	Nogajowie	73 703	90 666	103 660
43	Altajczycy	69 409	67 239	74 238
44	Czerkiesi	50 764	60 517	73 184
45	Kirgizi	41 734	31 808	103 422
46	Tadźycy	38 208	120 136	200 303
47	Nieńcy	34 190	41 302	44 640
48	Ewenkowie	29 901	35 527	38 396
49	Chantowie	22 283	28 678	30 943
50	Czukcze	15 107	15 767	15 908
51	Turcy	9 890	92 415	105 058
52	Koriacy	8 942	8 743	7 953
53	Mansowie	8 279	11 432	12 269
54	Dołganie	6 584	7 261	7 885
	Pozostali	694 968	2 256 405	6 379 512

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vserossijskaâ perepis' naseleniâ 1989 goda: nacional'nyj sostav naseleniâ po regionam Rossii*, za: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php (dostęp: 24 sierpnia 2011 r.); *Vserossijskaâ perepis' naseleniâ 2002 goda: nacional'nyj sostav naseleniâ po regionam Rossii*, za: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php (dostęp: 24 sierpnia 2011 r.); *Informacionnye materialy ob okončatel'nyh itogah Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2010 goda: nacional'nyj sostav naseleniâ RF*, za: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab5.xls (dostęp: 19 grudnia 2011 r.).

Rosjanie stanowią znaczny odsetek w strukturze etnicznej FR, jednak z wyraźną tendencją spadkową – 81,53 % w 1989 r., 79,83 % w 2002 r., 77,71 % w 2010 r. Drugim co do wielkości narodem zamieszkującym Rosję są Tatarzy – z liczbą ok. 5,3–5,5 mln stanowią ok. 3,8% społeczeństwa. Z narodów, które mają swoje republiki w ramach Federacji, populację powyżej 1 mln w 1989 r. stanowili jeszcze: Czuwasze, Baszkirzy i Mordwini. W 2002 r. poniżej 1 mln spadła liczba Mordwinów, powyżej zaś wzrosła

liczba Czeczenów i taka kolejność zachowała się w 2010 roku. Oprócz Rosjan Federację zamieszkują więc cztery narody o liczebności powyżej 1 mln. Czerkiesi znajdujący się na 44. miejscu; pod względem liczebności byli najmniejszym narodem mającym swoją republikę (ok. 50 tys. osób w 1989 r.). Sytuacja ta uległa zmianie wg danych z 2010 r. – wobec wzrostu liczby Czerkiesów do 73 tys. i spadku liczby Karelów do 60 tys. naród ten jest obecnie najmniej liczną nacją tytularną z własną republiką. Najliczniejszym narodem spośród tych, które w 1989 r. miały wydzielony okręg autonomiczny, są Komi-Permiacy (w 1989 r. 31. miejsce z niecałymi 150 tys. osób, w 2010 r. – 42. z niecałymi 95 tys.). Wszystkie pozostałe zajmują w zestawieniu ostatnie miejsca, najmniej liczni zaś są Dołganie z ok. 6,5 (1989) do 7,8 (2010) tys. osób. Jednocześnie bardzo duża liczba w 2010 r. (co zapowiadały już częściowo dane z 2002 r.) pozostałych osób wynika z braku udzielenia odpowiedzi na temat przynależności narodowej. Nie uczyniło tego ponad 5,6 mln obywateli (prawie 4 %).

Rezultaty trzech spisów powszechnych przedstawiają wyraźne tendencje dotyczące zmian absolutnych i procentowych liczebności poszczególnych narodów i narodowości. Największy wzrost w ciągu 21 lat odnotowali Czeczeni – o ponad 530 tys., Awarowie – ok. 370 tys., Baszkirzy i Ingusze – ok. 230 tys., Dargijczycy – ponad 235 tys., Kumycy – 225 tys., Lezginini – 216 tys. osób. W odniesieniu do względnych zmian liczebności można odnotować znaczny wzrost liczby Inguszów (o 106,8%), Lezginów (84,13%), Kumyków (81,5%), Laków (68,13%), Awarów (67,66%), Dargijczyków (66,8%), Czeczenów (59,22%) oraz Tabasaranów (56,39%). Wszystkie te narody (za wyjątkiem Baszkirów) zamieszkują republiki Północnego Kaukazu. Wzrost w granicach 40–50% odnotowali również Chantowie, Bałkarczy, Czerkiesi, Karaczajowie i Mansowie, ok. 30% – Kabardyjczycy, Osetyjczycy, Nieńcy, Ewenkowie i Tuwińczycy, ok. 25% zaś – Jakuci. Najbardziej negatywne tendencje można zauważyć w przypadku Rosjan – spadek o prawie 9 mln (–7,38%), Czuwaszów – ok. 335 tys. (–19,04%), Mordwinów – ok. 330 tys. (–30,64%), Tatarów – ponad 210 tys., Udmurtów – ponad 160 tys. (–22,74%). W relacji względnej znaczny spadek można obserwować w populacji Karelów (–51,32%), Komi-Permiaków (–35,86%), Komi (–32,14%) oraz wspomnianych już Mordwinów (–30,64%). Porównując relacje procentowe między latami 1989–2002 i 2002–2010, z dodatniej na ujemną zmieniła się tendencja wśród Kabardyjczyków (z 34,7% do –0,6%), Baszkirów (z ok. 24% do –5%), Adygejczyków (z 4,6% do –2,9%) i Tatarów (z 0,6% do –4,4%), która przeważała w ogólnej relacji między latami 1989–2010 jedynie w ostatnim przypadku. Odwrotna tendencja miała miejsce jedynie w przypadku Ałtajczyków (z –3,1% do 10,4%). Pozostałe się utrzymały, chociaż nasilenie zmniejszania się liczebności jest zauważalne w przypadku kilku narodów: Karelów (z –25,3 do –34,8%), Komi-Permiaków (z ok. –15 do –25%), Komi (z –12,8 do –22,2%) i Czuwaszów

(z -7,7 do -12,3%). Tendencja spadkowa uległa osłabieniu jedynie w przypadku Mordwinów (z -21,4 do -11,8%). Znacznemu wyhamowaniu uległa z kolei dodatnia tendencja w przypadku wielu narodów Północnego Kaukazu, które wyróżniały się istotnym wzrostem populacji w latach 1989–2002: Inguszków (z 92 do 7,7%), Czeczenów (z 51,3 do 5,2%) i Lezginów (z ok. 60 do 15%). O ok. 33–37 pkt. proc. zmniejszył się również wskaźnik wzrostu liczby Awarów, Bałkarów, Kabardyjczyków, Laków i Kumyków, w granicach 25–30 pkt. proc. mieszczą się Dargijczycy, Tabasaranowie i Osetyjczycy, ok. 15 pkt. proc. stanowią Karaczajowie. Spośród narodów innych regionów Rosji tendencja ta dotyczy również Mansów (z 38 do 7,3%), Chantów (z 28,7 do 7,9%), Tuwińczyków (z 18 do 8,4%), Jakutów (z 16,7 do 7,7%), Nieńców i Ewenków (z ok. 20 do 8%). Widoczne jest to również przy porównaniu danych bezwzględnych.

Tabela 2. Liczbowa i procentowa zmiana liczby osób deklarujących przynależność do danej narodowości na podstawie danych spisów powszechnych 1989 r., 2002 r. i 2010 r.

Lp.	Zmiana	2002/1989		2010/2002		2010/1989	
		różnica	relacja (w %)	różnica	relacja (w %)	różnica	relacja (w %)
	Ogółem	-1 855 138	-1,26	-2 310 195	-1,59	-4 165 333	-2,83
1	Rosjanie	-3 976 839	-3,32	-4 872 211	-4,20	-8 849 050	-7,38
2	Tatarzy	32 505	0,59	-243 952	-4,39	-211 447	-3,83
3	Ukraińcy	-1 419 911	-32,55	-1 014 973	-34,49	-2 434 884	-55,81
4	Czuwasze	-136 551	-7,70	-201 222	-12,29	-337 773	-19,04
5	Baszkirzy	328 116	24,39	-88 835	-5,31	239 281	17,79
6	Białorusini	-398 252	-33,02	-286 527	-35,46	-684 779	-56,77
7	Mordwini	-229 589	-21,40	-99 113	-11,75	-328 702	-30,64
8	Czeczeni	461 254	51,31	71 107	5,23	532 361	59,22
9	Niemcy	-245 083	-29,10	-203 074	-34,00	-448 157	-53,21
10	Udmurci	-77 927	-10,90	-84 607	-13,28	-162 534	-22,74
11	Maryjczycy	-39 400	-6,12	-56 693	-9,38	-96 093	-14,93
12	Kazachowie	18 097	2,85	-6 230	-0,95	11 867	1,87
13	Awarowie	270 457	49,71	97 617	11,99	368 074	67,66
14	Żydzi	-306 910	-57,17	-73 137	-31,81	-380 047	-70,79
15	Ormianie	598 101	112,34	51 897	4,59	649 998	122,09
16	Buriaci	27 750	6,65	16 214	3,64	43 964	10,53
17	Osetyjczycy	112 600	27,99	13 640	2,65	126 240	31,38
18	Kabardyjczycy	133 903	34,68	-3 132	-0,60	130 771	33,87
19	Jakuci	63 610	16,73	34 233	7,71	97 843	25,73

20	Dargijczycy	156 808	44,38	79 230	15,53	236 038	66,80
21	Komi	-42 903	-12,76	-65 171	-22,21	-108 074	-32,14
22	Azerowie	285 951	85,13	-18 770	-3,02	267 181	79,54
23	Kumycy	145 246	52,40	80 651	19,09	225 897	81,50
24	Lezgini	154 265	59,96	62 187	15,11	216 452	84,13
25	Ingusze	197 948	92,04	31 817	7,70	229 765	106,83
26	Tuwińczycy	37 282	18,08	20 492	8,42	57 774	28,02
27	Mołdawianie	-341	-0,20	-15 930	-9,24	-16 271	-9,42
28	Kalmucy	8 175	4,93	9 376	5,39	17 551	10,58
29	Cyganie	29 827	19,50	22 192	12,14	52 019	34,01
30	Karaczajowie	41 850	27,84	26 221	13,64	68 071	45,28
31	Komi-Permiacy	-22 034	-14,96	-30 779	-24,58	-52 813	-35,86
32	Gruzini	67 246	51,46	-40 131	-20,27	27 115	20,75
33	Uzbecy	-3 983	-3,14	166 946	135,82	162 963	128,42
34	Karelowie	-31 577	-25,28	-32 529	-34,85	-64 106	-51,32
35	Adygejczycy	5 620	4,57	-3 693	-2,87	1 927	1,57
36	Koreańczycy	41 505	38,77	4 600	3,10	46 105	43,07
37	Lakowie	50 300	47,34	22 085	14,11	72 385	68,13
38	Polacy	-21 593	-22,83	-25 876	-35,45	-47 469	-50,18
39	Tabasaranie	38 198	40,82	14 575	11,06	52 773	56,39
40	Chakasi	-2 878	-3,67	-2 663	-3,52	-5 541	-7,06
41	Bałkarzy	30 085	38,40	4 498	4,15	34 583	44,14
42	Nogajowie	16 963	23,02	12 994	14,33	29 957	40,65
43	Attajczycy	-2 170	-3,13	6 999	10,41	4 829	6,96
44	Czerkiesi	9 753	19,21	12 667	20,93	22 420	44,17
45	Kirgizi	-9 926	-23,78	71 614	225,14	61.688	147,81
46	Tadźycy	81 928	214,43	80 167	66,73	162 095	424,24
47	Nieńcy	7.112	20,80	3.338	8,08	10.450	30,56
48	Ewenkowie	5 626	18,82	2 869	8,08	8 495	28,41
49	Chantowie	6 395	28,70	2 265	7,90	8 660	38,86
50	Czukcze	660	4,37	141	0,89	801	5,30
51	Turcy	82 525	834,43	12 643	13,68	95 168	962,26
52	Koriacy	-199	-2,23	-790	-9,04	-989	-11,06
53	Mansowie	3 153	38,08	837	7,32	3 990	48,19
54	Dołganie	677	10,28	624	8,59	1 301	19,76

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vserossijskaâ perepis' naseleniâ 1989 goda...*, op.cit.; *Vserossijskaâ perepis' naseleniâ 2002 goda...*, op.cit.; *Informacionnye materialy ob okončatel'nyh itogah Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2010 goda...*, op.cit.

Istotnym zagadnieniem przy rozpatrywaniu struktury narodowościowej jest udział nacji tytularnych w ogóle mieszkańców danego podmiotu. W przypadku Republiki Baszkirii są to Baszkirzy, Republiki Buriacji – Buriaci, dawnej Republiki Czeceńsko-Inguskiej ASRR – Czeceń i Ingusze itd. W przypadku dwóch okręgów autonomicznych w poniższym zestawieniu – Ust-Ordynsko-Buriackiego oraz Agińsko-Buriackiego nacja tytularna odnosi się do Buriatów. W analizie nie uwzględniono Żydowskiego Obwodu Autonomicznego, jedynej tego typu jednostki, jaka pozostała po przekształceniach z początku lat 90. Głównym powodem wyłączenia jest nieautochtoniczne i wręcz sztuczne kryterium jego utworzenia⁷.

Tabela 3. Struktura narodowościowa ASRR, obwodów autonomicznych oraz okręgów autonomicznych według spisu z 1989 r.

Lp.	Jednostki narodowe	Liczba ludności ogółem	Nacja tytularna		Rosjanie	
			liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
1	Baszkirska ASRR	3 943 113	863 808	21,91	1 548 291	39,27
2	Buriacka ASRR	1 038 252	249 525	24,03	726 165	69,94
3	Czeceńsko-Inguska ASRR	1 270 429	898 263 ^a	70,71	293.771	23,12
4	Czuwaska ASRR	1 338 023	906 922	67,78	357 120	26,69
5	Dagestańska ASRR	1 802 188	1 471 655 ^b	81,66	165 940	9,21
6	Jakucka ASRR	1 094 065	365 236	33,38	550 263	50,30
7	Kabardyjsko-Bałkarska ASRR	753 531	434 287 ^c	57,63	240 750	31,95
8	Kalmucka ASRR	322 579	146 316	45,36	121 531	37,67
9	Karelska ASRR	790 150	78 928	9,99	581 571	73,60
10	Komijska ASRR	1 250 847	291 542	23,31	721 780	57,70
11	Maryjska ASRR	749 332	324 349	43,29	355 973	47,51
12	Mordwińska ASRR	963 504	313 420	32,53	586 147	60,83
13	Północnoosetyjska ASRR	632 428	334 876	52,95	189 159	29,91
14	Tatarska ASRR	3 641 742	1 765 404	48,48	1 575 361	43,26
15	Tuwińska ASRR	308 557	198 448	64,31	98 831	32,03
16	Udmurcka ASRR	1 605 663	496 522	30,92	945 216	58,87
17	Adygejski Ob. Autonomiczny	432 046	95 439	22,09	293 640	67,96
18	Chakaski Ob. Autonomiczny	566 861	62 859	11,09	450 430	79,46

⁷ J. Osiński, *Uwarunkowania kwestii narodowej w byłym ZSRR i we współczesnej Rosji*, w: *Nacjonalizm oraz konflikty etniczno-narodowe*, red. J. Polakowska-Kujawa, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1999, s. 127.

19	Górnoaltajski Ob. Autonomiczny	190 831	59 130	30,99	115 188	60,36
20	Karaczajo-Czerkieski Ob. Autonomiczny	414 970	169 690 ^d	40,89	175 931	42,40
21	Czukocki OA	163 934	11 914	7,27	108 297	66,06
22	Chanty-Mansyjski OA	1 282 396	18 454 ^e	1,44	850 297	66,31
23	Nieniecki OA	53 912	6 423	11,91	35 489	65,83
24	Jamalsko-Nieniecki OA	494 844	20 917	4,23	292 808	59,17
25	Komi-Permiacki OA	158 526	95 415	60,19	57 272	36,13
26	Ewenkijski OA	24 769	3 480	14,05	16 718	67,50
27	Tajmyrski (Dołgańsko-Nieniecki) OA	55 803	7 385 ^f	13,23	37 438	67,09
28	Koriacki OA	39 940	6 572	16,45	24 773	62,03
29	Ust-Ordyrisko-Buriacki OA	135 870	49 298	36,28	76 827	56,54
30	Agińsko-Buriacki OA	77 188	42 362	54,88	31 473	40,77
	Ogółem	25596 293	9 621 549	37,59	11 624 450	45,41

^a W tym: Czeczeni – 734 501, Ingusze – 163 762.

^b W tym: Awarowie – 496 077, Dargijczycy – 280 431, Lezgini – 204 370, Kumycy – 231 805, Lakowie – 91 682, Tabasaranie – 93 587, Nogajowie – 73 703.

^c W tym: Bałkarzy – 70 793, Kabardyjczycy – 363 494.

^d W tym: Karaczajowie – 129 449, Czerkiesi – 40 241.

^e W tym: Chantowie – 11 892, Mansowie – 6 562.

^f W tym: Dołganie – 4 939, Nieńcy – 2 446.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vserossijskaâ perepis' naseleniâ 1989 goda...*, op. cit.; *Narody Rossii: enciklopediâ*, red. V. A. Tiškov, Naučnoe izdatel'stvo „Bol'shaâ Rossijskaâ Ėnciklopediâ”, Moskva 1994, s. 433–443.

Spośród 16 ASRR w 1989 r. nacje tytularne stanowiły większość jedynie w sześciu: Dagestańskiej, Czeczeńsko-Inguskiej, Czuwaskiej, Tuwińskiej, Kabardyjsko-Bałkarskiej oraz Północnoosetyjskiej. Relatywnie niska liczba Rosjan była jedynie w Dagestanie – niecałe 10%. W pozostałych z wymienionych republik liczba ta była znacząca i wahała się w przedziale 23–32%. W kolejnych sześciu republikach przewagę stanowili Rosjanie: Karelskiej, Buriackiej, Mordwińskiej, Udmurckiej, Komijskiej oraz Jakuckiej. W republikach Tatarskiej i Maryjskiej zarówno nacja tytularna, jak i Rosjanie stanowili ponad 40%. Kałmucką ASRR zamieszkiwało 45% ludności nacji tytularnej wobec 37% Rosjan, zaś w Baszkirskiej – niecałe 22% wobec prawie 40% Rosjan.

Spośród pozostałych jednostek autonomicznych nacja tytularna dominowała jedynie w dwóch okręgach – Komi-Permiackim i Agińsko-Buriackim. Poza nimi i Karaczajo-Czerkieskim Obwodem Autonomicznym Rosjanie stanowili większość (ok. 60–80%). Podobna sytuacja była w krajach, gdzie udział Rosjan wynosił zwykle

ok. 85–89%, i w obwodach, w których wahał się od 71% (np. Astrachański) do ponad 97% (np. Lipiecki, Tambowski)⁸.

Według spisu z 2002 r.⁹ republik z przewagą nacji tytularnej było już dziewięć (z czego wszystkie z nich zaliczały się do dawnych ASRR). Spośród sześciu, w których przewaga była odnotowana już w 1989 r., do 2002 r. w Czuwaszji udział nie uległ zmianie, a w pozostałych wzrósł. Czeceńsko-Inguska rozpatrywana jest już jako jednostka odrębna. Dwie republiki, w których po 13 latach nacja tytularna zaczęła przeważać, to Kałmucja i Tatarstan. Znaczny wzrost udziału odnotowała Czeczenia, jednak – jak pokazują dane – nastąpiło to głównie w wyniku wyjazdu ludności pochodzenia rosyjskiego (jej liczba zmalała z prawie 300 do 40 tys.). Podobne zjawisko, chociaż nie na taką skalę, można było zaobserwować w Dagestanie oraz Tuwie (spadek o 40 tys.). Udział Rosjan spadł także w Jakucji – z niewiele ponad 50% do ok. 40%, wobec czego nie stanowili oni już nacji przeważającej, chociaż Jakuci również nie stanowią tam bezwzględnej większości.

Wśród republik powstałych z obwodów autonomicznych prawie 50% nacji tytularnej zamieszkiwało Karaczajo-Czerkiesję. W pozostałych republikach przeważali Rosjanie i ich udział wahał się między 57% (Ałtaj) a 80% (Chakasja). Podobnie sytuacja wyglądała w 8 z 10 obwodów autonomicznych – udział Rosjan wynosił między 50 a 66%. Jedynie, jak w przypadku poprzedniego spisu, nacja tytularna przeważała w Komi-Permiackim i Agińsko-Buriackim OA.

Do 2010 r. zależności związane z udziałem poszczególnych narodów w składzie jednostek narodowych nie uległy zmianie. Spośród 21 republik nacja tytularna przeważa więc w 10: Czeczenii, Inguszetii, Czuwaszji, Dagestanie, Kabardo-Bałkarii, Kałmucji, Osetii Północnej, Tatarstanie, Tuwie i Karaczajo-Czerkiesji. Rosjanie stanowią większość w 8 republikach: Buriacji, Karelii, Komi, Mordwie, Udmurcji, Adygei, Chakasji, Ałtaju. W pozostałych 3 (Baszkiria, Jakucja, Mari Eł) nie przeważała żadna nacja. W pozostałych, po zmianach administracyjnych w 4 okręgach autonomicznych, Rosjanie przeważali we wszystkich, chociaż w Czukockim OA udział ten spadł minimalnie poniżej 50%.

⁸ *Narody Rossii...*, op.cit., s. 433–443.

⁹ *Vserossijskää perepis' naseleniä 2002 goda...*, op.cit.

Tabela 4. Struktura narodowościowa republik oraz okręgów autonomicznych według spisu z 2010 r.

Lp.	Jednostki narodowe	Liczba ludności	Nacja tytularna		Rosjanie	
			liczba	udział w %	liczba	udział w %
1	Republika Baszkirii	4 072 292	1 172 287	28,79	1 432 906	35,19
2	Republika Buriacji	972 021	286 839	29,51	630 783	64,89
3	Republika Czeceńska	1 268 989	1 206 551	95,08	24 382	1,92
4	Republika Inguska	412 529	385 537	93,46	3 215	0,78
5	Republika Czuwaska	1 251 619	814 750 ^a	65,10	323 274	25,83
6	Republika Dagestanu	2 910 249	2 477 902	85,14	104 020	3,57
7	Republika Sacha (Jakucja)	958 528	466 492	48,67	353 649	36,90
8	Republika Kabardyjsko-Bałkarska	859 939	599 030 ^b	69,66	193 155	22,46
9	Republika Kalmucji	289 481	162 740	56,22	85 712	29,61
10	Republika Karelii	643 548	45 570	7,08	507 654	78,88
11	Republika Komi	901 189	202 348	22,45	555 963	61,69
12	Republika Maryjska	696 459	290 863	41,76	313 947	45,08
13	Republika Mordwy	834 755	333 112	39,91	443 737	53,16
14	Republika Północnoosetyjska	712 980	459 688	64,47	147 090	20,63
15	Republika Tatarstanu	3 786 488	2 012 571	53,15	1 501 369	39,65
16	Republika Tuwy	307 930	249 299	80,96	49 434	16,05
17	Republika Udmurcji	1 521 420	410 584	26,99	912 539	59,98
18	Republika Adygei	439 996	107 048	24,33	270 714	61,53
19	Republika Chakasji	532 403	63 643	11,95	427 647	80,32
20	Republika Altaju	206 168	68 814	33,38	114 802	55,68
21	Republika Karaczajsko-Czerkieska	477 859	250 790 ^c	52,48	150 025	31,40
22	Czukocki OA	50 526	12 772	25,28	25 068	49,61
23	Chanty-Mansyjski OA	1 532 243	30 045 ^d	1,96	973 978	63,57
24	Nieniecki OA	42 090	7 504	17,83	26 648	63,31
25	Jamalsko-Nieniecki OA	522 904	29 772	5,69	312 019	59,67
	Ogółem	26 204 605	12 237 316	46,70	9 883 730	37,72

^a W tym: Awarowie – 850 011, Dargijczycy – 490 384, Lezgini – 385 240, Kumycy – 431 736, Lakowie – 161 276, Tabasaranie – 118 848, Nogajowie – 40 407.

^b W tym: Bałkarzy – 108 577, Kabardyjczycy – 490 453.

^c W tym: Karaczajowie – 194 324, Czerkiesi – 56 466.

^d W tym: Mansowie – 10 977, Chantowie – 19 068.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Informacionnye materialy ob okončatel'nyh itogah Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2010 goda: nacional'nyj sostav naseleniâ po sub'ektam Rossijskoj Federacii*, za: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls (dostęp: 19 grudnia 2011 r.).

Uwzględniając Rosjan oraz nacje posiadające własne jednostki w ramach federacji, w 1989 r. własne podmioty miało 93% mieszkańców¹⁰. Po uwzględnieniu mniejszości narodowych wskaźnik ten wzrasta do ponad 99%. W 2002 r. dane dla narodów Rosji są podobne – ok. 93% przed wyliczeniem mniejszości narodowych, zaś po wyliczeniu – ok. 98%. W 2010 r. dane te były niższe – odpowiednio ok. 90% oraz 95%, co również miało związek z brakiem wskazania przez część obywateli przynależności narodowej. Takie wskaźniki pokazują jednak, że praktycznie każdy obywatel może się zidentyfikować z konkretnym podmiotem Federacji. Jednocześnie w jednostkach o charakterze narodowym nacje tytularne stanowiły w 1989 r. ok. 38%, wobec ok. 45% Rosjan. W 2002 r. wskaźniki uległy odwróceniu – ok. 45% stanowiły nacje tytularne, niecałe 40% Rosjanie. W 2010 r. relacja uległa wzmocnieniu – ok. 47% ludności tytularnej wobec ok. 38% Rosjan.

W ujęciu ogólnopaństwowym sytuacja poszczególnych narodów i narodowości wygląda bardzo korzystnie. Istotne jest jednak jeszcze spojrzenie z perspektywy grup narodowych. W 1989 r. diaspora nacji poza granicami swoich republik, okręgów czy obwodów autonomicznych wynosiła ok. 43%, w 2002 r. – 37%, a mimo likwidacji części podmiotów FR według spisu z 2010 r. ok. 35%. Najbardziej rozproszone narody stanowili Ewenkowie, Mordwini i Tatarzy, którzy jedynie odpowiednio w ok. 12, 29 i 32% (1989 r.) oraz 10, 33 i 36% (2002 r.) zamieszkiwali tereny swoich podmiotów. W 2010 r. Ewenkowie nie posiadali już swojego podmiotu narodowego, Tatarzy zamieszkiwali w swojej republice w ok. 38%, znacznie wzrósł udział Mordwinów – do prawie 45%.

Według danych z 1989 r. Tatarzy w wielu jednostkach tworzyli znaczne grupy narodowe – ok. 28% w Baszkirskiej ASSR (jednocześnie stanowili większy udział niż etniczni Baszkirzy), ok. 7% w Udmurckiej ASRR, Chanty-Mansyjskim OA oraz Obwodzie Astrachańskim oraz ok. 5% w 5 kolejnych. W 2002 r. udział Tatarów w Baszkirii spadł do 24% (Baszkirów wzrósł do prawie 30%), w pozostałych przypadkach pozostał na dotychczasowym poziomie. Rozproszenie Tatarów bez znacznych zmian odsetka mieszkańców potwierdza także spis z 2010 r. Inne grupy narodowe nie są aż tak rozproszone, wyróżnia się wśród nich grupa Komi, zamieszkująca Nieniecki OA (ok. 10%) oraz Czuwasze w Obwodzie Uljanowskim (ok. 8%). Wśród mniejszości narodowych najbardziej rozproszoną, a jednocześnie dość znaczną, grupę, szczególnie w północnoeuropejskiej części Rosji, na Syberii i Dalekim Wschodzie, stanowią Ukraińcy.

¹⁰ Wśród badaczy toczy się dyskusja, czy Rosjanie jako naród, który nie ma swojego odrębnego podmiotu w ramach Federacji Rosyjskiej, otrzymali faktyczne prawo do samostanowienia. Jednak wobec dominacji Rosjan i ich faktycznego udziału w życiu politycznym, gospodarczym i społecznym takie opinie wydają się „graniem” na nastrojach nacjonalistycznych.

Z wieloetnicznością Federacji Rosyjskiej łączy się jej wielojęzyczność. Na terytorium Rosji obecni są przedstawiciele różnych rodzin językowych¹¹. Według danych spisu z 1989 r. dla większości mieszkańców (94,6%) język narodowości był jednocześnie ich językiem ojczystym¹². W RFSRR 87% mieszkańców należało do rodziny indoeuropejskiej, 8,1% – łańskiej, 2,2% – uralskiej, 2, 1% – kaukaskiej (północnej), pozostałe zaś liczyły 0,6% ogółu mieszkańców¹³.

Dane spisu z 2002 r. pokazały nieznaczne zmiany. Uwzględniając liczebność narodów i narodowości wykazanych w tabeli 1, największą rodziną językową jest rodzina indoeuropejska z udziałem 84,26%, z czego prawie 98% stanowi grupa słowiańska, z najliczniejszą reprezentacją Rosjan (96,81%). Jako druga klasyfikuje się rodzina łańska – 8,66% przedstawicieli, z najliczniejszą grupą turecką (ok. 94,8%). W tej grupie prawie co druga osoba jest Tatarem, a co dziesiąta Baszkirem lub Czuczaczem. Zwiększyła się grupa przedstawicieli rodziny kaukaskiej (północnej), która jest na trzecim miejscu z udziałem 3,1%, w której również przeważa jedna grupa – nachijsko-dagestańska (84,26%) z dość rozdrobnioną strukturą, w której wyróżniają się Czeczenci (ok. 36%). Do rodziny uralskiej należy 1,84% mieszkańców, pozostałe rodziny skupiają 0,41% mieszkańców¹⁴.

Rezultaty z 2010 r. wskazują na dalszy spadek odsetka przedstawicieli rodziny indoeuropejskiej do 81,2%, wzrost rodziny kaukaskiej (północnej) do 3,4%, przy w miarę stałym udziale osób posługujących się językami łańskimi – 8,67%¹⁵.

W rzeczywistości jednak wskaźniki dla rodzin nieindoeuropejskich są niższe, gdyż deklaracja przynależności do danego narodu (a przez to do rodziny i grupy językowej) nie jest tożsama ze znajomością języka. Jak pokazują dane z tabeli 5, najbardziej wpływa to na udział rodziny łańskiej. Uwzględnienie stopnia znajomości języka narodowego sprawia, że w przypadku tej grupy należy odnotować spadek liczby użytkowników z 12,5 do ok. 10 mln, a ich udziału z 8,6% do niecałych 7%. W przypadku grupy uralskiej spadek wynosi ok. 0,5 mln użytkowników i odpowiednio udziału o 0,5 pkt. proc. Dane dotyczące znajomości języka, zarówno rosyjskiego, jak i narodowego, są również istotne z punktu widzenia kwestii asymilacji. W poniższej tabeli dane ze spisu 2002 r. prezentują najbardziej liczne narody (powyżej 400 tys. osób).

¹¹ W pracy wykorzystano klasyfikację genetyczną opartą na pokrewieństwie językowym, wynikającym z wywodzenia się z jednego, wspólnego niegdyś prajęzyka. Szerzej zob.: A.F. Majewicz, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, PWN, Warszawa 1989.

¹² *Narody Rosji...*, op.cit., s. 36.

¹³ P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 100.

¹⁴ Pozostałe 1,88% stanowią narodowości nieuwzględnione w zestawieniu ze względu na swoją małą liczebność.

¹⁵ *Informacionnye materialy ob okončatel'nych itogah Vserossijskoj perepisi naseleniâ 2010 goda...*, op.cit.

Tabela 5. Znajomość języka rosyjskiego i języka narodowego według danych spisu ludności z 2002 r.

Naród	Liczba ludności	Znajomość języka rosyjskiego	Udział osób nieznających języka (w %)	Znajomość języka narodowego	Udział osób nieznających języka (w %)
Ogółem	145 166 731	142 573 285	1,79	17 404 382	27,73
Rosjanie	115 889 107	115 605 241	0,24	–	–
Tatarzy	5 554 601	5 335 252	3,95	4 488 330	19,20
Ukraińcy	2 942 961	2 935 845	0,24	1 267 207	56,94
Baszkirzy	1 673 389	1 580 818	5,53	1 192 950	28,71
Czuwasze	1 637 094	1 584 791	3,19	1 253 098	23,46
Czeczeni	1 360 253	1 127 037	17,15	1 304 401	4,11
Ormianie	1 130 491	1 113 215	1,53	827 930	26,76
Mordwini	843 350	837 534	0,69	568 141	32,63
Awarowie	814 473	699 705	14,09	770 863	5,35
Białorusini	807 970	806 385	0,20	248 099	69,29
Kazachowie	653 962	642 801	1,71	470 699	28,02
Udmurci	636 906	625 298	1,82	429 411	32,58
Azerowie	621 840	587 515	5,52	506 043	18,62
Maryjczycy	604 298	587 452	2,79	464 341	23,16
Niemcy	597 212	595 715	0,25	188 673	68,41
Kabardyjczycy	519 958	483 271	7,06	507 371	2,42
Osetyjczycy	514 875	496 091	3,65	472 560	8,22
Dargijczycy	510 156	450 094	11,77	493 069	3,35
Buriaci	445 175	428 845	3,67	353 113	20,68
Jakuci	443 852	387 900	12,61	413 602	6,82
Kumycy	422 409	384 144	9,06	408 905	3,20
Ingusze	413 016	362 277	12,28	393 389	4,75
Lezgini	411 535	371 426	9,75	382 187	7,13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vserossijskaâ perepis naseleniâ 2002 goda: nacional'nyj sostav i vladenie âzykami, graždanstvo*, za: <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17> (dostęp: 24 sierpnia 2011 r.).

Dane pokazują nieznaczną ogólną nieznaomość języka rosyjskiego. Wyższe wskaźniki prezentują jednak mieszkańcy szczególnie republik Północnego Kaukazu. Nieznajomość języka rosyjskiego deklarowało ponad 17% Czeczenów, 14% Awarów, 12% Inguszków czy 11% Dargijczyków. Z wskaźnikiem powyżej 10% wyróżniają się także Jakuci. Relatywnie niska, chociaż powyżej błędu statystycznego, jest w tych narodach obserwowana nieznaomość języka swojego narodu.

Na szczególną uwagę zasługują dane dotyczące narodów republik. Wysoki udział osób nieznających języka narodowego jest odnotowywany wśród Mordwinów i Udmurtów – powyżej 32%. Kilka punktów procentowych mniej wśród Baszkirów (28%), Maryjczyków i Czuwaszy – ok. 23%. Języka narodowego nie zna też co piąty Buriat i Tatar. Wśród przedstawicieli narodów powyżej 400 tys., wyłączając Rosjan, średnia nieznamość języka narodowego wynosi prawie 28%.

Statut języka rosyjskiego jako urzędowego o zasięgu ogólnopaństwowym oraz realizowane w czasach komunistycznych procesy industrializacji i urbanizacji uruchomiły ruchy migracyjne, które wpłynęły na rozpowszechnienie się użycia języka rosyjskiego również w kontaktach codziennych. Oddzielną kwestię stanowiła rusyfikacja i próba stworzenia społeczeństwa jednorodnego, również pod względem językowym. Dane spisu pokazują, że najbardziej odporne na te procesy okazały się narody Kaukazu Północnego¹⁶.

W literaturze przedmiotu zaznacza się, że forma autonomii, jaka została nadana w czasach radzieckich, miała wpływ na poziom zachowania języka narodowości, a więc znajomości języka własnego narodu. W przypadku republik związkowych wskaźnik zachowania języka kształtował się na poziomie 88,4%, republik autonomicznych – 83%, obwodów i okręgów autonomicznych – 80,9%, a w przypadku narodów i narodowości bez autonomii jedynie 49,2%¹⁷.

Trzecim komponentem pogłębiającym zróżnicowanie Federacji Rosyjskiej jest poczucie przynależności do wspólnoty wyznaniowej, która jest bardzo często zbieżna z przynależnością do narodu. Wierzący Rosjanie, Białorusini i znaczna część Ukraińców są zazwyczaj wyznania prawosławnego i ono dominuje, pretendując do miana najważniejszego w państwie. Wyznania tego są także członkowie narodów autochtonicznych, które wraz z podbojami dokonywanymi przez Imperium Rosyjskie podlegały chrystianizacji: Karelowie, Komi, Komi-Permiacy, Czuwasze, część Maryjczyków, Udmurci, Chakasi i Osetyjczycy, Jakuci¹⁸. W niektórych przypadkach chrystianizacja okazała się dość powierzchowna i zachowano pewne elementy wierzeń pierwotnych, wobec czego kwestie wyznania czy obrzędowości mają charakter synkretyczny. Najwyraźniej jest to widoczne wśród Maryjczyków¹⁹, ale obecne jest także wśród Nieńców, Mansów, Chantów, Ewenków²⁰.

¹⁶ P. Eberhardt, *Geografia ludności...*, op.cit., s. 114.

¹⁷ S. Szykiewicz, *Struktura etniczna i tendencje jej przemian u schyłku ZSRR (na podstawie materiałów spisu ludności z 1989 roku)*, „Sprawy Narodowościowe” 1993, t. II, z. 2 (3), s. 66. Dane dla całego ZSRR.

¹⁸ P. Eberhardt, *Geografia ludności...*, op. cit., s. 124.; *Narody Rosii...*, op.cit., s. 41.

¹⁹ Szerzej zob.: J. Górecki, W. Borkowicz, *Republika Mari El jako przykład rosyjskiej prowincji*, w: *Rosja 2000: koniec i początek epoki?*, red. A. Magdziak-Miszewska, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2000.

²⁰ *Narody Rosii...*, op.cit., s. 41.

Drugą pod względem liczby wyznawców religią jest islam wyznania sunnickiego²¹. Główne ośrodki muzułmańskie mieszczą się na Kaukazie Północnym wśród: Adygejczyków, Bałkarów, Czeczenów, Czerkiesów, Inguszy, Kabardyczyków, Karaczajów i narodów Dagestanu oraz na Powołżu wśród Baszkirów i Tatarów. Po rozpadzie ZSRR odrodzenie religijne, szczególnie na Kaukazie Północnym, było bardzo wyraźne i dokonywało się wraz z odrodzeniem narodowym²². Jednocześnie można zauważyć różnicę między częścią wschodnią (Inguszetia, Czeczenia, Dagestan) i zachodnią (Adygeja, Karaczajo-Czerkiesja, Kabardo-Bałkaria). Poza wspomnianym wcześniej małym stopniem rusyfikacji regionu istotny wpływ na żywiołowość zjawiska we wschodniej części miało silne powiązanie religii z ideami narodowymi oraz ciągłość tradycji religijnej, a na łagodniejszy charakter w zachodniej – słabsza tradycja oraz silne kierownictwo sprowadzające kwestię religii do lokalnego folkloru²³. Powiązanie islamu z konfliktami w regionie było jednak i jest w większym stopniu traktowane podmiotowo, aby przesłonić problemy podziałów terytorialnych przeprowadzanych w czasach radzieckich oraz lokalny separatyzm etniczny²⁴. Z kolei islam w Republice Tatarstanu pretenduje do miana tzw. euroislam, który ma stanowić udane połączenie wartości religijnych i zachodnioeuropejskiego liberalizmu i demokracji²⁵. Religia odwołuje się jedynie do tradycji, ma podkreślać odrębność republiki, a jej przejawy są kontrolowane i wykorzystywane przez władze²⁶.

Wyznawcami buddyzmu tybetańskiego (lamaizmu) są Kałmucy, Tuwińczycy, Buriaci oraz część Ewenków²⁷. Na terytorium Rosji obecni są także przedstawiciele judaizmu²⁸ oraz różnego rodzaju kultów tradycyjnych, szczególnie wśród tzw. niewielkich liczebnie narodów Północy, z większych narodów zaś występuje wśród Czukczów, Koriaków, Ałtajczyków, Nieńców, w mniejszej części Ewenków i Chantów²⁹.

Takie przyporządkowanie jest jednak pewnym uproszczeniem z uwagi na fakt, że znaczna część obywateli Rosji, szczególnie w latach 90., w ogóle nie uważała się za ludzi wierzących. Badania Centrum Lewady pokazują, że zarówno prawosławie,

²¹ Szytami są głównie Azerowie.

²² W. Górecki, *Islam na Kaukazie: wprowadzenie*, w: *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW”, 2003, nr 7, za: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_7.pdf, s. 38 (29 października 2011 r.).

²³ Ibidem. Szerzej zob.: W. Górecki i in., *Islam na Kaukazie*, w: *Islam na obszarze...*, op.cit., s. 39–61.

²⁴ Ibidem, s. 38–39.

²⁵ M. Marszewski, *Islam w europejskiej części WNP: islam w Tatarstanie*, w: *Islam na obszarze...*, op.cit., s. 78.

²⁶ Ibidem, s. 79.

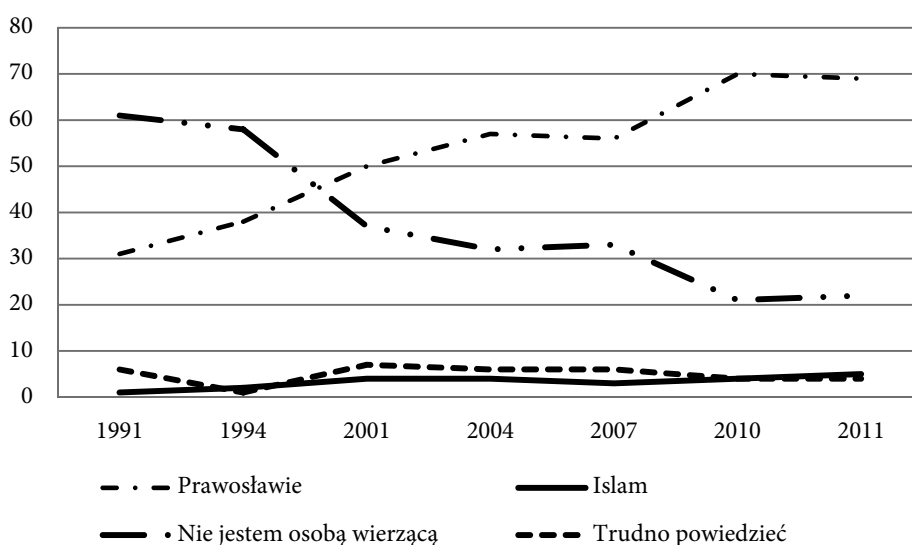
²⁷ P. Eberhardt, *Geografia ludności...*, op. cit., s. 126.

²⁸ Głównie w dużych ośrodkach miejskich, gdyż – jak wspomniano wcześniej – Żydowski Obwód Autonomiczny nie ma charakteru autochtonicznego, a odsetek zamieszkujących go Żydów jest znikomy.

²⁹ *Narody Rosji...*, op.cit., s. 53.

jak i islam, w ostatnich latach zyskują wyznawców. Prawosławie odradza się głównie kosztem zmniejszenia ludzi niewierzących. Pod względem dynamiczności przeważa jednak islam z pięciokrotnym wzrostem wobec dwukrotnego dla prawosławia. Liczbę muzułmanów w Rosji szacuje się na ok. 12 mln³⁰. Judaizm, katolicyzm i protestantyzm nie są rozpowszechnione i wskazuje na nie zwykle nie więcej niż 1% badanych.

Wykres 1. Poczucie przynależności religijnej lub wyznaniowej wśród obywateli Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2011 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *V Rossii 69% pravoslavnyh i 5% musul'man – opros o religii*, Levada-Centr. Archiv. Press-vypuski, za: <http://old.levada.ru/press/2011090801.html> (online: 8 września 2011 r.; dostęp: 18 października 2011 r.).

Uwzględniając komponent narodowy, językowy i religijny, na terenie Rosji można wyróżnić kilka szczególnych regionów (tabela 6):

- Powoźe, stanowiące swoisty „tygiel kultur”, które zamieszkują wspólnie: prawosławni Rosjanie, wyznawcy islamu – Tatarzy i Baszkirzy, bliscy im etnicznie Czuwasi, wyznający jednak prawosławie, Udmurci i Mordwini – narody ugrofińskie, które w większości wyznają prawosławie (choć religijność w pierwszym przypadku odznacza się znacznym synkretyzmem) oraz Maryjczycy – naród ugrofiński, który mimo chrystianizacji zachował kultury tradycyjne i wspiera ich odrodzenie;

³⁰ *Idee w Rosji: leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 6, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 2007, s. 102.

Tabela 6. Wybrane regiony z uwzględnieniem kryteriów etniczno-kulturowych Federacji Rosyjskiej

Region	Naród	Język	Główne wyznania
Powołże	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Tatarzy	altajski – turecki – zachodniohunnicki (...) – kipczacko-bułgarski	islam sunnicki (szkoła hanaficka)
	Baszkirzy		
	Czuwasze	altajski – turecki – zachodniohunnicki – bułgarski	prawosławie
	Mordwini	uralski – ugrofiński – fiński – wołżański	prawosławie, protestantyzm (luteranizm)
	Maryjczycy		prawosławie, zaś od lat 90. odradzają się kulty pierwotne
	Udmurci	uralski – ugrofiński – fiński – permski	prawosławie (w praktyce synkretyzm chrześcijaństwa, islamu i kultów pogańskich)
	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Osetyjczycy	indoeuropejski – indoirński – wschodnioirański	
	Kumycy	altajski – turecki – zachodniohunnicki (...) – kipczacko-połowiecki	islam sunnicki (szkoła hanaficka)
	Karaczajowie		
	Bałkarzy		
	Nogajowie	altajski – turecki – zachodniohunnicki (...) – kipczacko-nogajski	islam sunnicki (szkoła szaficka)
	Czeczeni	północnokaukaski – nachijsko- -dagestański – nachijski – wajnachijski	
	Ingusze		
	Awarowie	północnokaukaski – nachijsko- dagestański – dagestański (...) – awaro-andyjski	
	Tabasaranie	północnokaukaski – nachijsko- -dagestański – dagestański – lezgiński	
	Lezgini		
	Dargijczycy	północnokaukaski – nachijsko- -dagestański – dagestański	islam sunnicki (szkoła hanaficka)
	Lakowie	północnokaukaski – nachijsko-dagestański	
Kabardyjczycy	północnokaukaski – abchasko-adygejski		
Adygejczycy			
Czerkiesi			

Uralsko-syberyjski	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Jakuci	altajski – turecki – wschodniohunnicki – oguzo-ujgurski –	
	Dołganie	altajski-turecki – wschodniohunnicki – oguzo-ujgurski	prawosławie, kulty pierwotne (animizm)
	Ewenkowie	altajski – tungusko-mandżurski – tunguski – syberyjski	prawosławie, buddyzm – lamaizm
	Chantowie	uralski – ugrofiński – ugryjski	prawosławie (zachowali elementy dawnych wierzeń)
	Mansowie		
	Nieńcy	uralski – samojedzki – północny	kulty tradycyjne (animizm)
Południe azjatyckiej części Rosji	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Tuwińczycy	altajski – turecki – wschodniohunnicki (...) – ujgurski	buddyzm tybetański (lamaizm)
	Chakasi	altajski – turecki – wschodniohunnicki (...) – chakaski	kulty tradycyjne (szamanizm), prawosławie
	Attajczycy	altajski – turecki – wschodniohunnicki – kirgisko-kipczacki	prawosławie
	Buriaci	altajski – północnomongolski	buddyzm tybetański (lamaizm), szamanizm, prawosławie
Północno-zachodni	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Karelowie	uralski – ugrofiński – fiński – baltofiński	prawosławie
	Komi Komi-Permiacy	uralski – ugrofiński – fiński – permski	prawosławie, znaczny udział odłamu staroobrzędowców
Daleki Wschód	Rosjanie	indoeuropejski – słowiański – wschodniosłowiański	prawosławie
	Czukcze	paleoazjatycki – czukocko-kamczacki	kulty tradycyjne (szamanizm)
	Koriacy		prawosławie, kulty tradycyjne

^a Oznaczenie (...) wskazuje na pominięcie niektórych pośrednich nazw grup językowych z uwagi na wielostopniowość klasyfikacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. Eberhardt, op.cit.; *Narody Rossii...*, op.cit.; *Encyklopedia geografii świata: Europa Wschodnia, Azja Północna i Środkowa, Zakaukazie*, praca zbiorowa, Wiedza Powszechna, Warszawa 1997; *Narody Povolżja i Priurala: komi-zyrańe, komi-permâki, marijcy, mordwa, udmurty*, red. N.F. Mokšin, T.P. Fedánovič, L.S. Hristolùbova, Nauka, Moskwa 2000.

- Kaukaz Północny – region prawie jednolity pod względem wyznania (przeważa islam sunnicki, chociaż reprezentowany przez dwie szkoły), jednak zróżnicowany etnicznie i językowo. Jest to również względnie niewielkie terytorium. Swoje piętno odbiły tutaj szczególnie podboje carskiej Rosji, a po rewolucji październikowej polityka bolszewików, w tym Józefa Stalina, która prowadziła do wielkich

przesiedleń narodów czy celowego tworzenia napięć międzyetnicznych. Pozostałością tej polityki są m.in. dwie dzisiejsze republiki – Karaczajsko-Czerkieska i Kabardyjsko-Bałkarska. Karaczajowie są spokrewnieni z Bałkarami, Czerkiesi zaś z Kabardyjczykami. Wraz z rozpadem ZSRR i przekształceniami w podmiotach nie dokonano podziału tych republik, jak to miało miejsce w przypadku Czeceńsko-Inguskiej ASRR. Czeceńów i Inguszy z kolei, mimo bliskiego pokrewieństwa, dzielą uprzedzenia związane z poczuciem wyższości tych pierwszych i wcześniejszym pełnieniem wobec Inguszy roli „starszego brata”³¹. Kaukaz jest również regionem z historycznymi tradycjami autonomii i niezależności księstw poszczególnych narodów;

- Region Uralsko-syberyjski jest dość zróżnicowany głównie w kontekście religijnym – obecni są tutaj prawosławni (w tym przedstawiciele narodów schryścianizowanych, które częściowo zachowały elementy dawnych wierzeń), buddyści oraz wyznawcy różnych kultów tradycyjnych. Nie należy zapominać, że tereny te zamieszkują również katolicy (najczęściej potomkowie zesłańców). Sytuację łagodzi jednak fakt, że w przeciwieństwie do Kaukazu jest to teren bardzo rozległy, a rdzenni mieszkańcy (którzy nie stanowią większości) mieszkają się z żywiołem rosyjskim;
- południowa część azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej również jest dość zróżnicowana. Obok Rosjan mieszkają tu różne podgrupy narodów tureckich oraz Buriaci – naród mongolski. Wśród wyznań najszerzej funkcjonuje tutaj prawosławie (czasem połączone z elementami dawnych wierzeń) i buddyzm. Swoiste cechy charakterystyczne można odnotować także w przypadku Dalekiego Wschodu i północno-zachodniej części Rosji;
- Region Centralny, najbardziej jednorodny, pokrywający się w granicach administracyjnych z Centralnym OF. Przeważa tu ludność narodowości rosyjskiej, dla której teren ten od wieków był miejscem osiedlania;
- Republika Kałmucji położona między częścią centralną a Kaukazem, odmienna charakterem od wszystkich go otaczających. Jej nacja tytularna jest pochodzenia mongolskiego, a przeważającym wyznaniem jest buddyzm tybetański.

Przedstawione dane wskazują, że Federacja Rosyjska, mimo liczebnej przewagi Rosjan oraz dominującej roli języka rosyjskiego czy rosyjskiej kultury, jest państwem zróżnicowanym. Na to zróżnicowanie nakładają się dodatkowo kwestie gospodarcze i społeczne. Nie bez wpływu pozostają czynniki geograficzne i klimatyczne. Takie funkcjonowanie tych zróżnicowań, które sprawia, że skupiają się one w kilku punktach (potencjalnie „zapalnych”) na obszarze całego kraju, powoduje, że ewentualne

³¹ W. Górecki, *Islam w Inguszetii*, w: *Islam na obszarze...*, op.cit., s. 55.

dążenia do większego zakresu autonomii czy wręcz separatyzm lokalny „rozsadzają” federację od wewnątrz. Nie należy więc ignorować potrzeb poszczególnych narodów i narodowości na poziomie federalnym, jak również grup etnicznych w ramach mniejszych jednostek. Również centrum europejskiej części Rosji, mimo względnej jednolitości etnicznej, skupia się w znacznej mierze wokół Moskwy. Jako stolica i ważny ośrodek polityczny, przemysłowy, handlowy czy usługowy przyciąga obywateli różnej narodowości z całego kraju. Właśnie w Moskwie najwyraźniej widoczne są wzajemne uprzedzenia, które mogą przerodzić się w konflikty na tle etnicznym czy religijnym.

2. Problem tożsamości narodowej

Tożsamość w państwie można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: 1) jako świadomość wspólnych cech i poczucie jedności w odniesieniu do społeczności (tożsamość zbiorowa) oraz 2) jako świadomość siebie w odniesieniu do jednostki (tożsamość jednostkowa)³². Problem z określeniem tożsamości w przypadku Federacji Rosyjskiej, m. in. w wyniku jej rozległego terytorium i struktury narodowościowej, jest często podnoszony przez badaczy. Po w miarę udanej realizacji projektu „stworzenia człowieka radzieckiego” załamanie się ustalonego od wielu lat systemu wartości i pojęć spowodowało konieczność ponownego poszukiwania odpowiedzi na „najbardziej podstawowe z pytań, jakie stoją przed ludźmi: kim jesteśmy?”³³. Samuel Huntington wskazuje, że narody „odpowiadają na nie w sposób tradycyjny, tak jak zawsze ludzie to czynili, odwołując się do tego, co najwięcej dla nich znaczy. Określają się w kategoriach pochodzenia, religii, języka, historii, wartości, obyczajów i instytucji. Identyfikują się z grupami kulturowymi, plemionami, grupami etnicznymi, wspólnotami religijnymi, narodami, a także, w najszerszym wymiarze z cywilizacjami. Polityka służy nie tylko promowaniu interesów, ale i określeniu tożsamości. Wiemy, kim jesteśmy, tylko wtedy, kiedy sobie uzmysłowimy, kim nie jesteśmy, nierzadko zaś tylko wtedy, kiedy wiemy, przeciw komu występujemy”³⁴.

Badacze tematu niejednokrotnie wskazują, że tożsamość jest procesem i musi być ciągle definiowana na nowo. Jednocześnie ta dynamika sprzyja kumulatywności – procesy z poszczególnych odcinków czasowych wpływają na siebie wzajemnie.

³² *Słownik języka polskiego*, red. L. Drabik, E. Sobol, PWN, Warszawa 2007, s. 393.

³³ S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Wyd. Muza, Warszawa 2000, s. 16.

³⁴ *Ibidem*.

Otrzymany rezultat jest wypadkową szczególnie tożsamości odziedziczonej i tworzonej na nowo. Dzięki temu można wyróżnić dwa istotne aspekty – poczucie kontynuacji z jednej strony i poczucie niepowtarzalności i odrębności z drugiej. Tożsamość narodowa jest szczególnie ważna przez swoją naturalność, wynikającą z życia i działania w ramach państw narodowych³⁵.

W przypadku Rosji w ciągu niepełnego stulecia następowało dwukrotne całkowite zanegowanie dotychczasowych wartości, co wprowadzało konieczność transformacji tożsamości. Każdy z punktów zwrotnych miał inny charakter: pierwszy – rewolucyjny, drugi – pokojowy, chociaż następstwa dla państwa jako takiego były równie znaczące. Po rewolucji październikowej bardzo szybko rozpoczęto budowę nowej radzieckiej tożsamości, lata 90. zaś (gdy rozpad ZSRR pozostawił po sobie próżnię) były długim czasem poszukiwania kolejnej – już niekoniecznie rosyjskiej. W drugim przypadku, jak się z czasem okazało, również początkowe zanegowanie nie było definitywne i skuteczne, wobec czego zaczęło podlegać weryfikacji. Badacze wiążą niepowodzenie tej transformacji z długotrwałością określania nowej idei (a w rzeczywistości z jej wyraźnym brakiem)³⁶. Wskazuje się również na problemy z zaadaptowaniem się w nowej rzeczywistości, co przejawia się szczególnie w nieumiejętności wykorzystania „bagażu tradycji kulturowych”³⁷. Dotkliwe dla społeczeństwa skutki przemian lat 90. XX w. doprowadziły do coraz wyraźniejszego demonstrowania resentymentów do „lepszych” czasów komunistycznych.

Tożsamość radziecka była jednoznaczna ze stworzeniem „narodu radzieckiego”. Zgodnie ze swoim założeniem tę nową, wręcz „historyczną”, społeczność cechowały m.in. internacjonalność i egalitaryzm, a podstawą jej funkcjonowania był jednolity, socjalistyczny styl życia³⁸. Jednocześnie istnienie narodu radzieckiego miało oznaczać rozwiązanie wszelkich problemów na tle narodowościowym. Naród radziecki przestał istnieć wraz ze Związkiem Radzieckim, natomiast to co pozostało dziedzictwem świadomości społecznej określane jest mianem *homo sovieticus*. Aktualność pojęcia *homo sovieticus* w obecnym dyskursie socjologicznym pokazuje, jak bardzo wyraźny jest w Rosji przykład mieszania starego z nowym – tożsamości odziedziczonej i autokreacyjnej³⁹. Zaczęto powracać do dawnych symboli i podkreślać imperialność

³⁵ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 21–25.

³⁶ Ibidem, s. 56.

³⁷ M. Nizioł, *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 39.

³⁸ *Sovetskij narod – novaâ istoričeskaâ obsnost' ludej*, red. E. V. Tadevosân, Akademia Nauk SSSR, Institut Naučnoj Informacii po obšestvennym naukam, Moskwa 1980, s. 57.

³⁹ W literaturze dotyczącej cywilizacyjnego rozwoju Rosji wyróżniają się dwa podejścia. Pierwsze wskazuje, że każdy okres rozwoju, od Rusi Kijowskiej do czasów komunistycznych, pozostawił jakieś elementy, które mogą być obserwowane obecnie. Drugie – wręcz odwrotnie: akcentuje odrębność każdego z nich,

i mocarstwowość Rosji. Tożsamość ta miesza się z nową, wybraną po 1991 roku, której istotą miały być demokratyzacja i liberalizacja na wzór zachodni.

Po dojściu do władzy Władimira Putina nastąpił istotny zwrot – Rosja obrała drogę powrotu do „klubu” mocarstw światowych. Zapoczątkowano „proces syntezy autorytaryzmu, reform ekonomicznych i mocarstwowości”⁴⁰, wspierany przez podkreślenie wyjątkowości Rosji, a wobec tego również odmiennej od zachodniej drogi rozwoju. Zdaniem Stanisława Bielenia jest to tożsamość rewindykacyjna i jednocześnie kreacyjna, do tego – sztuczna, apologetyczna, opierająca się w większym stopniu na historii wyobrażonej niż rzeczywistej⁴¹. Historia – *epos*, według Carla Tullia-Altany, jest jednym z istotnych wyznaczników tożsamości. Jednak nie zawsze jest ona zgodna z prawdą, a jej celem jest głównie podtrzymanie poczucia godności narodowej obywateli: „wielka historia nadaje znaczenie ich zwykłej egzystencji, łącząc ich życie z przeznaczeniem narodowym”⁴². Dla Rosji i Rosjan jest to szczególnie ważne wobec wydarzeń lat 90., które są odbierane jako czas klęsk, utraty wpływów i międzynarodowego upokorzenia⁴³.

W Rosji funkcjonuje tendencja do polaryzacji stanowisk dotyczących tożsamości, tak by w uogólnieniu móc przedstawiać je jako ścieranie się dwóch nurtów: 1) otwierania się na zachodnie wartości, współpracę z Zachodem jako partnerem na scenie międzynarodowej (zamiast konfrontacji) oraz 2) podkreślania własnej specyfiki i niepowtarzalności, co ma tłumaczyć odstępstwa np. od zachodniego modelu demokracji i skutkować izolacją⁴⁴. Zwolennicy pierwszego określane są jako okcydentaliści, drugiego – samobytnicy. Dyskusja dotycząca prawidłowości rosyjskiego wyboru przechodzi w spór, kto ponosi winę za dotychczasowe niepowodzenia – nieprzystające do Rosji zachodnie wzorce czy wewnętrzny charakter państwa⁴⁵. Poparcie nurtu samobytników prowadzi również do tego, że rosyjscy politycy próbują szukać tzw. trzeciej drogi, która ma usprawiedliwić cywilizacyjną odrębność Rosji⁴⁶. Wiąże

który wiąże się także ze zmianami terytorialnymi i etnicznymi. Szerzej zob.: Z. Madej, *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1993, s. 12–13.

⁴⁰ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej...*, op.cit., s. 50.

⁴¹ Ibidem.

⁴² R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej: między etnicznością religii a sakralizacją etosu (narodu)*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 29.

⁴³ Swoistym potwierdzeniem takiego nastroju społecznego były słowa Władimira Putina, który oświadczył, że rozpad ZSRR był wielką ogólnonarodową tragedią. Zob.: *Otvety Vladimir Putina na voprosy vo vremâ vstreči s doverennymi licami*, za: http://archive.kremlin.ru/appears/2004/02/12/2000_type63376_159253.shtml (online: 12 lutego 2004 r., dostęp: 10 września 2011 r.).

⁴⁴ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej...*, op.cit., s. 44.

⁴⁵ A.A. Kara-Murza, *Zmiana formuły tożsamości: Rosja między okcydentalizmem a samoistnością*, w: *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Biblioteka „WIEŻI”, Warszawa 2002, s. 215.

⁴⁶ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej...*, op.cit., s. 44.

się to z tym, że „nad interpretacją tożsamości ciąży tzw. rosyjska idea, sprowadzająca się do przekonania, że Rosja posiada własną, niezależną i samoistną tradycję, która stawia ją obok Zachodu i zapewnia przyszły rozkwit”⁴⁷. Potrzeba jej istnienia pojawiała się w różnych okresach. W czasach komunizmu wskazywano, że „Rosja różni się od Zachodu i jest mu zasadniczo przeciwna, ponieważ wyprzedza go na drodze postępu”⁴⁸. Również Borys Jelcyn w latach 90. ogłosił konkurs na ideę rosyjską, który nie został jednak rozstrzygnięty⁴⁹.

W kształtowaniu świadomości narodowej do wskazanych wcześniej elementów dochodzi jeszcze koncepcja „trzeciego Rzymu” z początku XVI w. i powiązanej z nią idei tzw. świętej Rusi. Ta pierwsza odwołuje się do biblijnej idei wędrującego królestwa, zgodnie z którą Rzym i Konstantynopol („drugi Rzym”) pełniły rolę obrony prawdziwej wiary. Obie z tych potęg upadły, więc tylko Moskwa jako „trzeci Rzym” pozostała wierna i będzie pełnić swoją rolę aż do końca świata⁵⁰. Często z tą koncepcją wiązana jest omawiana wcześniej idea rosyjska. Wtedy określa się ją w kategoriach szczególnej misji, jako „ideę nadchodzącego przeobrażenia całej ludzkości pod przewodnictwem wybranego przez Boga narodu rosyjskiego”⁵¹. Dlatego Rosjanie czuli powołanie nie tylko do obrony „właściwej religii”, lecz także do cywilizowania narodów nierosyjskich i niesłowiańskich czy szerzenia rewolucji komunistycznej⁵².

Swoistym potwierdzeniem słuszności idei rosyjskiej jest wyróżnianie przez badaczy cywilizacji prawosławnej z Rosją jako jej głównym ośrodkiem. Na taki zabieg pozwalają zdaniem Samuela Huntingtona różnice kulturowe. Podziały przez niego wskazane potwierdzają w znacznej mierze badania Ronalda Ingleharta i Christiana Welzela w Ramach Światowego Sondażu Wartości (World Values Survey, WVS). Mapa kultur stworzona na jego podstawie wskazuje na istnienie kultury prawosławnej, którą przenika kultura postkomunistyczna⁵³. Trudno jednoznacznie ocenić historyczne próby europeizacji Rosji. Wskazuje się jednak, że były one zwykle

⁴⁷ Ibidem, s. 55. Słowo-klucz „rosyjska idea” bywa również rozumiana jako „wszystko to, co jest niepowtarzalne w rosyjskiej kulturze” lub jako wypływający z tej kultury „idealny model społeczeństwa”, za: M. Nizioł, *Dylematy kulturowe...*, op.cit., s. 32.

⁴⁸ S. Huntington, op.cit., s. 230.

⁴⁹ J. Ćwiek-Karpowicz, *Tożsamość państwowa Rosjan w świetle wyników badań opinii publicznej z lat 2000-2008*, „Forum Natolińskie” 2008, nr 2 (13), za: http://www.natolin.edu.pl/pdf/FN/FN_2_2008_cwiek-karpowicz.pdf, s. 16 (dostęp: 13 września 2011 r.).

⁵⁰ *Idee w Rosji: leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t.1, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 1999, s. 258–260.

⁵¹ *Idee w Rosji: leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 5, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 2003, s. 80.

⁵² P. Foligowski, *Specyfika struktury państwowej Federacji Rosyjskiej – geneza rosyjskiego federalizmu*, „Polityka Wschodnia” 2000, nr 1, s. 90.

⁵³ R. Inglehart, *Kultura a demokracja*, w: *Kultura ma znaczenie: jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, red. L. Harrison, S. Huntington, przeł. S. Dymczyk, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2000, s. 153.

dość powierzchowne i podejmowane raczej bezrefleksyjnie, co wzmagało przekonanie społeczeństwa o własnej odmienności⁵⁴. Jednocześnie w procesie kształtowania rosyjskiej tożsamości można zauważyć swoisty paradoks, polegający z jednej strony na ciągłej opozycji wobec Zachodu⁵⁵, z drugiej – ciągłym przymusie dialogu z nim⁵⁶.

Przekonanie o własnej wyjątkowości i poczucie misji (opartej na micie narodu wybranego) jest nieustannie obecne w rosyjskiej historiozofii i stanowi jeden z „podstawowych mitów konstytuujących rosyjską tożsamość”⁵⁷. Związany jest z tym drugi istotny fundament, jakim jest odrzucenie wzorców zachodnich⁵⁸. Paradoksem jest, że mimo określenia pewnych fundamentów samoidentyfikacji w literaturze przedmiotu nadal toczy się dyskusja, w którą stronę Rosja powinna się skierować, stojąc obecnie na rozdrożu⁵⁹. I czy w ogóle powinna opowiadać się po jednej ze stron, co mogłoby być szkodliwe dla ciągłości kultury, która od początku była budowana na zasadzie wzajemnego przenikania się i doprowadziła do, nieuznanego jeszcze przez Rosjan, ukształtowania się tożsamości dualistycznej⁶⁰. Nic nie wskazuje, by w najbliższym czasie spór dotyczący tożsamości Rosji został zakończony. Można zauważyć próbę położenia pewnych fundamentów, jak np. idea rosyjska czy idea mocarstwowości. Na nich żadnej z nich jednak nie zbudowano trwałej konstrukcji. W ramach próby samoidentyfikacji Rosji obecność dwóch wektorów – zachodniego i rosyjskiego zaczyna stanowić nie dwa przeciwstawne bieguny, a stały jej element.

Ogólnorosyjskie Centrum Badania Opinii Społecznej (VCIOM) w listopadzie 2001 roku na grupie 1600 Rosjan (błąd statystyczny wynosi 3,8%) przeprowadziło reprezentatywne badanie pt. *Rosja: zachodnia droga rozwoju dla euroazjatyckiej cywilizacji*. Przynależność Rosji do oddzielnej cywilizacji (euroazjatyckiej lub prawosławnej) uznało 71% badanych, do zachodniej – 13%⁶¹. W ciągu ostatniej dekady nie zmieniła się też znacząco opinia Rosjan dotycząca możliwości wykorzystania zachodniego modelu ustroju. Jak pokazują dane trzech badań Centrum Lewady, większość – ok. 65% – badanych uważa, że zachodni model ustroju raczej lub całkowicie nie

⁵⁴ M. Nizioł, *Dylematy kulturowe...*, op.cit., s. 26–27.

⁵⁵ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej...*, op.cit., s. 59.

⁵⁶ A.A. Kara-Murza, *Zmiana formuły...*, op.cit., s. 208.

⁵⁷ M. Nizioł, *Dylematy kulturowe...*, op.cit., s. 44.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Szerzej zob.: M. Nizioł, *Dylematy kulturowe...*, op.cit., s. 45–48.

⁶⁰ Dualizm tej tożsamości przejawia się w dwóch wymiarach: 1. tożsamości cywilizacyjnej (którą charakteryzuje słowiańskość i wschodni odłam chrześcijaństwa) oraz 2. tożsamości geopolitycznej (zajmowanie ogromnego terytorium Euroazji, na którym współistnieją narody słowiańskie, ugrofińskie i tureckie). Co za tym idzie, pierwsza jest europejska, druga – euroazjatycka. Sukcesy Rosja odnosiła i będzie odnosić w przyszłości wtedy, gdy oba te wymiary będą zharmonizowane. Szerzej zob.: A.A. Kara-Murza, *Zmiana formuły...*, op.cit., s. 216.

⁶¹ *Rossia: zapadnij put' razvitiâ dlâ „evroaziatskoj” civilizacii*, za: <http://old.polit.ru/documents/454359.html> (dostęp: 7 września 2011 r.).

pasuje do rosyjskich warunków. Wzrosła nieznacznie liczba osób uznających go za uniwersalny – z 4 do 7% lub możliwy do zastosowania – z 15 do 20%⁶².

Tabela 7. Stopień uniwersalności modelu zachodniego dla rozwoju Rosji (dane w %)

W jakim stopniu zachodni model ustrojowy pasuje do Rosji?	maj 2000	lipiec 2010	maj 2011
Uniwersalny, pasujący do warunków rosyjskich	4	6	7
Można przystosować do warunków rosyjskich	15	20	20
Nie do końca pasuje do warunków rosyjskich, raczej się w Rosji nie przyjmie	31	33	31
Zupełnie nie pasuje, sprzeciwia się sposobowi życia rosyjskiego narodu	37	31	35
Trudno powiedzieć	13	11	8

Źródło: *Zapadnyj put' obščestvennogo ustrojsta – dlâ Rossii?*, Levada-Centr. Archiv. Press-vypuski, za: <http://www.levada.ru/press/2011062304.html> (online: 23 czerwca 2011 r., dostęp: 07 września 2011 r.).

W odniesieniu do jednostki najważniejsze z punktu widzenia podjętego tematu wymiary tożsamości to identyfikacja narodowo-kulturowa i obywatelska. W przypadku Rosjan (rossijan) pierwsza z nich wiąże się głównie z deklarowaniem przynależności do danego narodu oraz znajomością i posługiwaniem się jego językiem⁶³. Jak zauważa Valerij Tiškov, w Rosji 1/3 ludności pochodzi z rodzin mieszanych, a np. podczas spisu ludności w 2002 r. nie można było zadeklarować podwójnej przynależności etnicznej. Z jednej strony było to przedmiotem składanych przez obywateli skarg wobec przymusu wyboru, z drugiej – nie pozwalało na odzwierciedlenie pełnego obrazu różnorodności etnicznej⁶⁴.

Tożsamość obywatelska opiera się na świadomości przynależności do ogółu obywateli danego państwa, popieraniu jego interesów, odpowiedzialności za jego los i przeżywane w związku z tym takie uczucia, jak duma, uraza, rozczarowanie, entuzjazm. W politycznym i naukowym dyskursie pojęcie to funkcjonuje od niedawna, głównie z uwagi na fakt, że koncepcja narodu była ściśle związana z czynnikiem etnokulturowym. Wyznacznikiem odwołania się do tego rodzaju tożsamości jest użycie zwrotów „Rosjanie”, „tożsamość rosyjska” lub „tożsamość państwowa”⁶⁵.

W literaturze można spotkać opinię, że w Rosji komponenty etniczne grają istotną rolę ze względu na słaby poziom tożsamości obywatelskiej, która ma bardziej

⁶² *Zapadnyj put' obščestvennogo ustrojsta – dlâ Rossii?*, Levada-Centr. Archiv. Press-vypuski, za: <http://www.levada.ru/press/2011062304.html> (online: 23 czerwca 2011 r., dostęp: 7 września 2011 r.).

⁶³ Dane dotyczące tych aspektów zostały zaprezentowane w pierwszym rozdziale.

⁶⁴ V. Tiškov, *Naciâ i nacional' naâ identičnosť' v Rossii*, za: <http://www.rosnation.ru/index.php?D=60> (dostęp: 9 września 2011 r.).

⁶⁵ L. M. Drobizheva, *Identičnosť' i ètničeskie ustanovki russkih v svoej i inoètničeskoj srede*, „Sociologičeskie issledovaniâ” 2010, nr 12, s. 49, za: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2010-12/Drobizheva.pdf> (dostęp: 11 września 2011 r.).

formalny charakter⁶⁶, chociaż takie podejście podważają wyniki badań statystycznych. W rzeczywistości trudno jednoznacznie określić „dominującą” tożsamość Rosjan. Możliwe jest jednocześnie funkcjonowanie obydwu, chociaż na różnych poziomach i jednostka w zależności od sytuacji odwołuje się do jednej z nich⁶⁷.

Siła identyfikacji etnicznej tkwi w jej niezmienności, co w Rosji odgrywało istotną rolę w czasie trwania procesów transformacyjnych. Frustracja i niepewność jutra zaktywizowały odwoływanie się do tego, co stałe – przynależności etnicznej i miejsca zamieszkania. Sondáže prowadzone w dwóch ostatnich dekadach pokazały, że na początku badanego okresu wzrastała świadomość tożsamości narodowej, a od końca lat 90. także tożsamości obywatelskiej. Wiązało się to m.in. z „odrodzeniem” państwa oraz coraz silniejszym pełnieniem przez nie roli idei jednoczącej. Budowaniu jedności wśród obywateli służyło wykorzystanie pojęcia nacji w znaczeniu wspólnoty państwowo-politycznej, a nie etnicznej⁶⁸.

Istotna dla określenia tożsamości jest identyfikacja jednostki z określonym terytorium i jego społecznością. Danych dla Rosji na ten temat dostarczają m.in. badania Światowego Sondażu Wartości (ŚSW).

Tabela 8. Przynależność Rosjan do grupy geograficznej w latach 1990, 1995 i 1999 – wybór w pierwszej kolejności (w %)

Określenia terytorialne	1990 (N=1961)	1995 (N=2040)	1999 (N=2500)
Lokalne – miejsce, w którym mieszkam	31,7	42,8	50,1
Region RFSRR/FR	22,8	8,9	7,8
Państwo – RFSRR/FR	10,0	31,8	25,0
Państwo – ZSRR	0,9	brak wariantu	brak wariantu
Europa	14,2	0,9	0,5
Cały świat	16,5	14,8	15,6
Nie wiem	3,9	0,8	1,0
Brak odpowiedzi	0	0	0,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Światowego Sondażu Wartości, za: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalize.jsp> (dostęp: 10 października 2011 r.).

⁶⁶ M. K. Gorškov, *Rossijskaâ identičnost' v usloviâh transformirujušihâ processov*, za: <http://www.rosnation.ru/index.php?D=37&goto=68> (online: 12 kwietnia 2008 r.; dostęp: 9 września 2011 r.).

⁶⁷ N. Haritonova, *Ruskaâ identičnost' . Ètničeskaâ Ili graždanskaâ?*, za: <http://www.rosnation.ru/index.php?D=37&goto=71> (online: 20 kwietnia 2008 r.; dostęp: 8 września 2011 r.).

⁶⁸ E. Arutunova, *Ideologiâ rossijskoj identičnosti v diskursie prezydentskich vystuplenij s načala XXI v.*, w: *Nacional'no-graždanske identičnosti i tolerantnost' : opyt Rossii i Ukrainy v period transformacii*, red. L. Drobizheva, E. Golovaha, Instytut Socjologii NAN Ukrainy, Instytut Socjologii RAN, Kiev 2007, s. 25.

Tabela 9. Przynależność Rosjan do grupy geograficznej w latach 1990, 1995 i 1999 – wybór w drugiej kolejności (w %)

Określenia terytorialne	1990 (N=1961)	1995 (N=2040)	1999 (N=2500)
Lokalne – miejsce, w którym mieszkam	15,7	27,3	20,9
Region RFSRR/FR	25,5	19,2	33,8
Państwo – RFSRR/FR	16,4	34,9	32,3
Państwo – ZSRR	3,8	brak wariantu	brak wariantu
Europa	14,3	1,7	2,0
Cały świat	14,4	13,8	7,8
Nie wiem	9,9	3,2	2,9
Brak odpowiedzi	0,0	0,0	0,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Światowego Sondażu Wartości, za: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalize.jsp> (dostęp: 10 października 2011 r.).

W latach 90. XX w. Rosjanie najsilniej identyfikowali się z przestrzenią im najbliższą – miejscem zamieszkania i codziennej aktywności. Wskaźnik tej identyfikacji zwiększał się z ok. 32 do 50%. Identyfikacja z regionem była silna w 1990 r. (ok. 22%), jednak już w 1995 r. istotnie straciła na znaczeniu (ok. 8%). Podobna tendencja wystąpiła w Europie, przy czym początkowe ponad 14% spadło do poziomu poniżej błędu statystycznego. Z jednej strony może to być spowodowane coraz częstszym łączeniem pojęcia Europy z pojęciem Unii Europejskiej, z drugiej – z oddalaniem się od wartości europejskich, pewną niechęcią wobec Europy i jej drogi rozwoju wraz z pogłębiającym się kryzysem i rozczarowaniem reformami. W ciągu dziesięciolecia wzrosła identyfikacja z Rosją jako państwem – z 10 do 25%. Warto zaznaczyć, że na bardzo niskim poziomie (niecały 1%) odwoływano się do Związku Radzieckiego. Również w drugiej kolejności ta odpowiedź nie była często wybierana (niecałe 4%). Dość stabilna część badanych (ok. 15%) identyfikowała się ze światem jako całością.

W drugiej kolejności bardzo często wskazywano na region – mimo początkowego spadku z 25 do 19%. Pod koniec lat 90. co trzeci badany identyfikował się z podmiotem Federacji. Kolejne 30% utożsamiało się na drugim miejscu z Rosją, 20% z terytorium lokalnym. Ponowny znaczny spadek identyfikacji można zauważyć w odniesieniu do Europy.

Na podstawie danych ŚSW można zauważyć, że żadna z identyfikacji wyraźnie nie przeważa, a ponad 50% badanych wskazało tę samą odpowiedź tylko raz – w odniesieniu do społeczności lokalnej w 1999 r. Dość rozpowszechniona jest identyfikacja z państwem, jednak dopiero jako drugi wybór. Warto zauważyć również,

że kwestionariusz badań nie zawiera możliwości identyfikowania się z kontynentem azjatyckim lub euroazjatyckim. Badanie ŚSW przewiduje jedną możliwość wyboru. Jeśli jednak nie będzie ono ograniczone, wyniki pokażą bardzo silną jednoczesną identyfikację ze społecznością lokalną, przedstawicielami tej samej narodowości oraz obywatelami Rosji. Takie wyniki pokazują badania przeprowadzone w latach 1992, 1998, 2004 i 2007 roku przez Instytut Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk.

Tabela 10. Grupy, z którymi utożsamiali się obywatele Rosji w latach 1992–2007 (dane w %, suma odpowiedzi „często” i „czasami”)

Grupa identyfikacji	1992	1998	2004	2007
Ludzie tej samej narodowości	75	88	89	92
Mieszkańcy mojego miasta/wsi	73	81	82	89
Rosjanie (obywatele)	71	74	79	85
Obywatele WNP	49	47	49	62
Społeczność narodu radzieckiego	47	47	51	58
Wszyscy ludzie na Ziemi	34	37	42	44

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: N.E. Tihonov, *Osobnosti samoidentifikacji rossián*, w: *Rossijskaâ identičnost' v sociologičeskom izmirenii. Analitičeskij doklad*, red. M.K. Gorškov, Moskva 2007, za: http://www.isras.ru/files/File/Doklad/Doclad_Rus_Identity.pdf, s. 30 (dostęp: 27 października 2011 r.).

Identyfikacja związana z narodem, społecznością lokalną i Rosjanami jako obywatelami była najsilniejsza w ciągu całego okresu i wzrosła o najwięcej pkt. proc. Jednocześnie rosły wskaźniki każdej z identyfikacji, jednak ich hierarchia nie uległa zmianom. W przypadku trzech najczęściej wskazywanych kategorii można zauważyć, że pod koniec lat 90. szczególnie ważna była identyfikacja z narodem. W ciągu sześciu lat – od 1992 do 1998 r. – wzrosła ona o 13 pkt. proc., podczas gdy przez kolejne 11 lat o 4 pkt. Odwrotnie było w przypadku obywateli Rosji – do 1998 r. wskaźnik wzrósł jedynie o 3 pkt., a w kolejnych latach aż o 11 pkt. proc. Stanowi to dodatkowe potwierdzenie potrzeby niezmiennego identyfikacji wobec słabości i kryzysu państwa w latach 90. Wraz ze zmianą postrzegania własnego państwa badani coraz chętniej odwoływali się także do tożsamości obywatelskiej. Wskazywaną już wcześniej jedną z cech charakterystycznych jest utożsamianie się ponad połowy badanych z narodem radzieckim. Inną zauważalną tendencją jest rosnąca identyfikacja z obywatelami WNP, w czasie kiedy nie rosło znaczenie WNP jako organizacji międzynarodowej. Hierarchia zaprezentowana w tabeli 10 jest zachowana również w przypadku braku identyfikacji z daną grupą.

Tabela 11. Grupy, z którymi obywatele Rosji nigdy się nie utożsamiali w latach 1992–2007 (dane w %)

Grupa identyfikacji	1992	1998	2004	2007
Ludzie tej samej narodowości	7	12	11	8
Mieszkańcy miasta/wsi	7	19	18	11
Rosjanie (obywatele)	6	24	22	15
Obywatele WNP	21	53	51	38
Spółeczność narodu radzieckiego	18	52	49	43
Wszyscy ludzie na Ziemi	22	62	59	56

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: N.E. Tihonov, *Osobennosti samoidentifikacii rossijan...*, op.cit., s. 31.

Zaprezentowane dane pokazują, że najsilniej brak możliwości identyfikacji z kimkolwiek obywatele Rosji odczuwali w 1998 roku. W kolejnych badaniach wskaźniki ulegały zmniejszeniu. Przy wyjściowych 6–7% dla pierwszych trzech kategorii, do najmniejszego wzrostu doszło w przypadku przynależności do narodu i jedynie w tej kategorii wskaźnik spadł ostatecznie do poziomu zbliżonego do początkowego. Co czwarty badany w 1998 r. nie utożsamiał się z Rosjanami jako obywatelami. Wzrost innych kategorii, jak „obywatele WNP” czy „naród radziecki” wydaje się zrozumiały ze względu na czas, jaki mijał od rozpadu ZSRR. Jednak w latach późniejszych tendencja ta się odwróciła i wzrostowi wskazanej wcześniej identyfikacji pozytywnej odpowiadał spadek braku identyfikacji.

Z punktu widzenia Federacji ważnym zagadnieniem jest również tożsamość regionalna, która w przypadku Rosji w znacznej mierze odpowiada identyfikacji z konkretnym podmiotem⁶⁹. Ta ostatnia przeważa nad identyfikacją z państwem np. w obwodzie kaliningradzkim czy Kraju Nadmorskim – podmiotach położonych na dwóch biegunach, ale ze wspólnym dla nich mitem oderwania się od Rosji. Bardzo silna jest również w Moskwie⁷⁰. Tożsamość regionalna jest ściśle związana z sytuacją społeczno-gospodarczą regionu, nie bez znaczenia pozostaje też wpływ elity regionalnej, jej koncentracja na pewnych ideach i wartościach, która np. w Republice Tatarstanu dążyła do zbudowania tatarstańskiej tożsamości regionalnej – tożsamości międzyetnicznej i międzywyznaniowej⁷¹. Leokadia Drobiżewa zauważa, że dotąd identyfikację regionalną odbierano jako coś różnicującego i sto-

⁶⁹ Odrzuca się z zasady możliwość identyfikacji na podstawie przynależności do konkretnego okręgu federalnego, gdyż nie stanowi on regionu o charakterze historycznym.

⁷⁰ *My: Rossiâ strana regionom: perspektivy i riski*, „Eho Moskvy” 2010, 7 września, za: <http://www.echo.msk.ru/programs/we/708717-echo/#element-text> (dostęp: 27 października 2011 r.).

⁷¹ *Ibidem*.

jącego na przeszkodzie budowaniu wspólnej tożsamości państwowej, a tymczasem może ona być jej podstawą⁷².

Badania statystyczne pokazują dość silną identyfikację respondentów, szczególnie z trzema grupami: ogółem obywateli państwa, członkami tego samego narodu oraz mieszkańcami najbliższej okolicy (miejsca zamieszkania). Silna tożsamość obywatelska (obywatel Rosji) w opinii niektórych badaczy nie łączy się jednak w żaden sposób z identyfikacją z Rosjaninem, który nadal pozostaje pojęciem raczej abstrakcyjnym⁷³.

Należy więc pamiętać, że mimo wszystko są to pewne hasła i nie wiadomo, jaka się za nimi kryje treść i czy w ogóle są one nią wypełnione. Za deklaracją jednostki dotyczącą tego, kim jestem, powinno iść zastanowienie nad kwestią, co to dla mnie znaczy. Jeśli taki proces nie następuje, identyfikacja może pozostać w sferze ogólnych deklaracji, niemających żadnych odniesień do codzienności lub może stać się obiektem manipulacji.

* * *

W Federacji Rosyjskiej bardzo wyraźnie obecny jest dualizm obywatelstwa (rosyjskiej) i etniczności (russkiej), który może być wykorzystany w odniesieniu do wielu płaszczyzn. Opiera się na nim głównie tożsamość, gdzie aspekt obywatelski (ogólnonarodowy – Rossijanie), występuje obok przynależności do konkretnego narodu. Swoistym rodzajem tego dualizmu jest także podział na różnego rodzaju podmioty federacji. Z jednej strony oparte o kryterium administracyjne (a więc niezależne od narodowości): kraje, obwody i miasta o znaczeniu federalnym, z drugiej – powołane na podstawie kryterium etnicznego: republiki i okręgi autonomiczne.

Aspekty te nieustannie się przenikają, chociaż pojawiają się próby: z jednej strony władz – ukształtowania szczególnie tożsamości ogólnonarodowej, z drugiej – pozbycia się tego dualizmu poprzez przyzwolenie na zamianę słowa „rossijanin” na „ruski” dla osób niemających etnicznych korzeni, a czujących się częścią rosyjskiej kultury i/lub mówiących w języku rosyjskim⁷⁴. Pierwszy zabieg ma na celu świadome wykształcenie wspólnej dla wszystkich obywateli świadomości, z uwagi na fakt, że „silne poczucie tożsamości narodowej stanowi współczesne źródło trwałości i stabilizacji państw narodowych pod względem legitymizacji”⁷⁵. Potencjał konfliktu

⁷² Ibidem.

⁷³ E.N. Danilova, *Čerez prizmu social'nyh identifikacij (Sravnitel'noe issledovanie žitelej Rossii i Pol'si)*, w: *Rossija reformirujsja: eżegodnik – 2004*, red. L. M. Drobiżeva, Instytut Socjologii RAN, Moskwa 2004, za: <http://2008.isras.ru/files/File/annual2004.pdf>, s. 228–229 (dostęp: 13 września 2011 r.).

⁷⁴ *My: Rossiâne i russkie*, „Eho Moskvy” 2010, 9 listopada, za: <http://www.echo.msk.ru/programs/we/724820-echo/#element-text> (dostęp: 27 października 2011 r.).

⁷⁵ A. Bodnar, *Obywatelstwo wielopoziomowe w europejskiej przestrzeni konstytucyjnej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 137.

jest w Rosji bardzo wysoki, o czym świadczą słowa Władimira Zorina⁷⁶ wskazującego, że w Rosji można naliczyć ok. 200 konfliktów w różnym stadium rozwoju, w tym także zbrojne⁷⁷. Polityka narodowościowa, mająca stanowić podstawę budowy federacji, przez długi czas nie była w żaden sposób określona przez ustawodawcę. Funkcjonowanie w ramach Federacji podmiotów o charakterze narodowo-państwowym i demonstrowana przez nie odrębność zapewne kształtowały również przekonanie władz federalnych, że uporządkowanie niełatwych relacji z tymi podmiotami na płaszczyźnie polityczno-prawnej rozwiąże również problemy na tle etnicznym. Stosunki federalne i polityka narodowościowa są ze sobą powiązane, jednak nie są tożsame. W ostatnich latach władze starają się przesunąć środek ciężkości na zachowanie i rozwój kultury, jednak sprowadzenie problematyki narodowości i tożsamości do poziomu etnografii i folkloru również nie stanowi właściwego rozwiązania.

Russians: Between nationality and identity

The article concerns the ethnic structure of the Russian Federation and the problems of national identity in the multiethnic state. A few distinct regions were identified based on ethnic, linguistic and religious components. They show that despite the Russian numerical superiority and the dominant role of Russian language and Russian culture, the Federation is a diverse state. Ethnocultural mosaics are situated throughout the state and it because of that any aspiration for larger autonomy or local separatism could destroy the Federation from the inside. A source for such aspirations may result from, for example, strong ethnic identity, which is especially important because of its naturalness, resulting from life and acting within constituent entities that were formed on the ethnic basis. The strength of ethnic identity resides in its stability, which played a significant role during the transformation period. On the other hand, the strong ethnic component in Russia is opposed to a weak civil identity, whose character is more formal. This second approach may be undermined by the results of public opinion polls. They show quite a strong and parallel identity with three groups: citizens at large, members of the same ethnic group and local community. In fact, it is difficult to precisely describe the dominant identity of the Russians. It is based on a peculiar dualism – ethnicity and citizenship.

⁷⁶ W latach 1996–2000 pełnił funkcję przewodniczącego Komitetu Dumy Państwowej ds. Narodowości.

⁷⁷ Ž. Tošenko, *Postsovetskoe prostranstvo. Suverenizaciâ i integraciâ*, Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj uniwersytet, Moskwa 1997, s. 180.

Les Russes – entre la nationalité et l'identité

L'article porte sur la structure ethnique de la Fédération de Russie et les questions de l'identité nationale dans un État multiethnique. Quelques régions distinctes ont été identifiées en Russie sur la base de trois composantes – ethnique, linguistique et religieuse. Elles montrent que, malgré la supériorité numérique des Russes et le rôle dominant de la langue russe et de la culture russe, la Fédération est un pays diversifié. Les mosaïques ethnoculturelles sont situées dans tout l'État, ce qui provoque que toute aspiration à une plus grande autonomie ou au séparatisme local pourrait détruire la Fédération de l'intérieur. Une source de ces aspirations pourrait être une forte identité ethnique, particulièrement importante en raison de son caractère naturel, résultant de la vie au sein des entités qui ont été formées sur la base ethnique. La force de l'identité ethnique réside dans sa stabilité, qui a joué un rôle important au cours de la période de transformation. De l'autre côté, une forte composante ethnique en Russie est opposée à une faible identité civile, dont le caractère est plus formel. Cette seconde approche est remise en question par les résultats de sondages d'opinion publique. Ils montrent une identité assez forte et parallèle avec trois groupes: les citoyens en général, les membres du même groupe ethnique et la communauté locale. En fait, il est difficile de décrire précisément l'identité dominante des Russes. Elle est basée sur un dualisme particulier - l'ethnicité et la citoyenneté.